

Orzigul DJURAYEVA,
 Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi
 E-mail: djurayevao@mail.ru
 Tel: +998973252012

Filologiya fanlari doktori, dotsent T.Qo'chqorov taqrizi asosida

CLASSIFICATION OF HISTORICAL EPICS IN THE REPERTOIRE OF REPRESENTATIVES OF THE SCHOOL OF SAGA OF SOUTHERN UZBEKISTAN

Annotation

Historical epics are a unique layer of oral folk creativity and reflect the ideas of the Ethnos about their past. In this article, an attempt is made to comprehensively analyze and classify epics according to the main plot-thematic groups, based on the materials of the epic works of representatives of the folklore School of southern Uzbekistan. The author distinguishes several main types of historical epics in the repertoire of storytellers of southern Uzbekistan, using comparative analysis of texts and methods of generalizing the concepts of differentiation of the epic with genre, which are present in modern folklorology.

Key words: epics, folklore, Epic, South Uzbekistan, repertoire

JANUBIY O'ZBEKISTON DOSTONCHILIK MAKTABI VAKILLARI REPERTUARIDAGI TARIXIY DOSTONLAR TASNIFI

Annotatsiya

Tarixiy dostonlar og'zaki xalq ijodiyotining noyob qatlami bo'lib, etnosning o'tmishi haqidagi g'oyalarni aks ettiradi. Ushbu maqolada Janubiy o'zbekistonlik folklor maktabi vakillarining epik asarlari materiallari asosida dostonlarni asosiy syujet-tematik guruhlar bo'yicha har tomonlama tahlil qilish va tasniflashga urinish amalga oshiriladi. Maqolada matnlarni qiyosiy tahlil qilish va zamonaviy folklorshunoslikda mavjud bo'lgan eposni janr bilan farqlash tushunchalarini umumlashtirish usullaridan foydalangan holda Janubiy O'zbekiston hikoyachilarining repertuarida tarixiy dostonlarning bir nechta asosiy turlarini ajratib ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: dostonlar, folklor, doston, Janubiy O'zbekiston, repertuar

КЛАССИФИКАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ БЫЛИН В РЕПЕРТУАРЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ЮЖНО-УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ ЭПОСА

Аннотация

Исторические былины уникальный пласт устного народного творчества, отражающий представления этноса о своем прошлом. В данной статье сделана попытка всестороннего анализа и классификации былин по основным сюжетно-тематическим группам на основе материалов эпических произведений представителей Южноузбекской фольклорной школы. Автор выделяет несколько основных видов исторических былин в репертуаре сказителей Южного Узбекистана, используя методы сравнительного анализа текстов и обобщения существующих в современном фольклоре понятий о жанровой дифференциации эпоса.

Ключевые слова: былины, фольклор, эпос, Южный Узбекистан, репертуар

Kirish. Tarixiy dostonlar milliy mentalitet, dunyoqarash va etnosning o'z o'tmishi haqidagi g'oyalarni aks ettiruvchi xalq og'zaki ijodining noyob janridir [1]. Mintaqaviy variantlarning ko'pligiga qaramay, turli urf-odatlarining dostonlari qahramonlarning qahramonligi, hayoliy motivlari, an'anaviy syujet harakatlarining mavjudligi kabi bir qator umumiy xususiyatlarga ega [2]. Shu bilan birga, epik afsonalarning har bir mahalliy maktabi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Bu borada Janubiy O'zbekistonning epik eposi alohida qiziqish uyg'otmoqda, uning shakllanishi fors-tojik va turkiy madaniy an'analar chorrahasida sodir bo'lgan. Ushbu maqola Janubiy O'zbekiston epos maktabi vakillarining repertuaridagi tarixiy dostonlarni asosiy muayyan mavzu guruhlar bo'yicha tasniflash bilan har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan.

Janubiy O'zbekiston mintaqasi Sharqiy Turkiston, Eron va Markaziy Osiyoning qadimiy madaniy manbalari kesishgan hudud hisoblanadi. Bu yerda asrlar davomida shakllangan boy dostonchilik an'analari yashab kelmoqda. Ayniqsa, Qashqadaryo va Surxondaryo hududidagi dostonchilik maktablari alohida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy o'zbek folklorida professional baxshi hikoyachilari tomonidan ijro etilgan tarixiy dostonlarning yuzlab variantlari mavjud. XIX asr oxiri XX asr boshlarida nisbatan kech yozma usulga o'tilganiga qaramay, bu epik afsonalar mintaqaning ko'chmanchi qabilalari orasida ko'p asrlik og'zaki an'anaga ega [3].

B. Sarimsoqovning tasnifiga ko'ra, Janubiy O'zbekistonning baxshi repertuarida (birinchi navbatda Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari maktablari vakillari) ikkita asosiy janr qatlamlari ajralib turadi:

1) XVIII-XIX asrlarda o'zbek qabilalarining xorijiy bosqinchilarga qarshi milliy ozodlik kurashi haqidagi qahramonlik-tarixiy dostonlar;

2) sehrli va sarguzashtli xarakterdagi ertak-fantastik dostonlar [4].

Botirlar, qahramonlar va ularning ekspluatatsiyalari haqidagi tarixiy dostonlarning mazmuni va uslubi jihatidan arxaik alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu epik dostonlar Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktabining qahramonlik-tarixiy va sehrli eposi o'rtasida oraliq o'rinni egallaydi. Ushbu tadqiqotning maqsadi bu mintaqaning hikoyachilari repertuaridagi dostonlarning o'ziga xos xususiyatlari va asosiy syujet-tematik guruhlarini aniqlashdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot dostonning umumiy nazariyasi bo'yicha ishlarni jalb qilgan holda folklor matnlarini qiyosiy tahlil qilish tamoyillariga asoslangan [5]. Epik janrlarni farqlash metodologiyasi sifatida tarkibiy-semantik yondashuv qo'llaniladi [6].

Mahalliy folklorshunoslikda Slavia Orthodoxa epik an'analari misolida dostonchilik janrining genezisi va poetikasini o'rganish bo'yicha keng materiallar to'plangan [7]. Slavyan bo'lmagan epik dostoniga, xususan, O'rta Osiyo va Qozog'iston, O'zbekiston maktablariga kamroq e'tibor qaratilgan.

Janubiy O'zbekiston dostonlarining o'ziga xos xususiyatlari B. Sarimsakov [4] va R. Hamraev [8] asarlarida qayd etilgan, ammo bu mintaqaning tarixiy va qahramonlik eposining janr tasnifiga bag'ishlangan keng qamrovli tadqiqotlar deyarli mavjud emas.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, Janubiy O'zbekiston baxshilari repertuaridagi tarixiy dostonchilarning asosiy mavzui epik qahramonning vatanni himoya qilish yo'lidagi jasorati haqidir [9]. Bu jihatdan ular g'oyaviy mazmuniga ko'ra qahramonlik dostonlariga yaqin turadi. Ammo dostonlarga xos bo'lgan xilma-xil sehrarlik unsurlari, ajoyib mo'jizalar ham ko'plab uchraydi.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, she'riy shaklga ega bo'lgan janubiy o'zbek folkloridagi dostonlar shartli ravishda quyidagi asosiy guruhlarga ajratilishi mumkin [10]:

- qahramonlik dostonlari – bahodirlarning yovuz kuchlar bilan kurashlari haqida hikoya qiluvchi dostonlar;
- sehrli-fantastik dostonlar – qahramon taqdirini belgilovchi karomatli tushlar, ajoyib dong'i va o'zgarishlar motivi bor she'rlar;
- sarguzasht-novellistik dostonlar – qiziqarli voqealar, sevgi mavzusidagi lirik hikoyalar.

Ushbu turkumlashtirish shartli bo'lib, ayrim dostonlarda bir nechta mavzu uyg'un holda namoyon bo'ladi. Lekin har bir guruh ma'lum darajada o'ziga xos poetik xususiyatlarga ega.

Tahlil va natijalar. Qahramonlik dostonlarining asosiy qahramonlari Turon, Alpomish, Rajabek, Avazxon kabi mardonavor bahodirlar hisoblanadi. Ular ko'pincha ajdodlar ruhi yordamida yovuz kuchlar - ajdaholar, devlar va bosqinchilar bilan olishadi. Bu epik qahramonlarning xatti-harakatlari va nutqlari g'oyaviy jihatdan xalqning ozodlik va mustaqillik uchun kurashi ruhini ifodalaydi [11].

Sehrli-fantastik dostonlarda aksari sehrgarona hodisalar tasvirlanadi. Jumladan, qahramonning oldindan aytib beruvchi karomatli tush ko'rishi, uning shakl va qiyofasini o'zgartirib yuboradigan sehrli predmetlar, ajoyib parilarni eslatuvchi go'zal qizlar ishtirok etadi. Bunday dostonlarning syujet chizgisi odatda qahramonning sinovdan o'tishi va nihoyat ezgu mavjudotlar yordamida halokatdan qutulib qolishi bilan yakunlanadi.

Sarguzasht-novellistik dostonlarning asosiy mavzusi - botir va go'zal orasidagi muhabbat. Bu she'rlar qahramonning qizni izlab sayohatga o'tlanishi, turli qiyinchiliklarga duch kelishi hamda oxir-oqibat yor topib, baxtiyor hayot kechirishi haqida hikoya qiladi. Ular o'z janriy tabiatiga ko'ra xalq ertaklariga yaqin turadi [9].

Ushbu hududdagi dostonchilik an'anasi juda qadimiy bo'lib, o'z xususiyatlarini saqlab qolgan. Ana shu jihatdan ham Janubiy O'zbekiston dostonchiligiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Janubiy O'zbekistonda dostonchilik rivojiga xizmat qiladigan bir qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, xalqaro miqyosdagi baxshichilik festivali, maqomlar festivali kabi tadbirlar tashkil etilmoqda.

Janubiy O'zbekistonlik baxshilar orasida ustoz-shogird an'analari mustahkam saqlanib qolgan. Natijada, yangi avlod vakillari ham yetilib chiqmoqda.

Janubiy O'zbekiston dostonchiligining eng muhim jihatlaridan biri - bu yerda qadimiy dostonlar, termalar va baxshichilik an'anaviy holda davom ettirilmoqda.

Yana bir muhim jihat shundaki, Janubiy O'zbekiston dostonchiligi xalq og'zaki ijodining eng boy hududlaridan biri hisoblanadi. Ana shu boylikni asrab-avaylash lozim.

Janubiy O'zbekiston, xususan, Qashqadaryo va Surxondaryo hududlaridagi dostonchilik an'analari nihoyatda qadimiydir. Ular yuzlab yillar davomida shakllanib, takomillashib kelgan. Shuningdek Janubiy O'zbekiston dostonchiligi betakror ohangdorlik va badihago'ylikka boydir. Har bir maktabning o'ziga xos uslubi, kuylash tartib-qoidalari mavjud bo'lib, ular avloddan avlodga o'tib kelgan.

Mazkur hududda qadimiy dostonlar, jumladan, "Alpomish", "Go'ro'g'li" kabi dostonlar nihoyatda rivoj topgan. Shuningdek, mahalliy tarixiy qahramonlar haqidagi dostonlar ham keng tarqalgan. Janubiy O'zbekistonlik baxshilar o'z repertuarlarini muntazam boyitib borishga harakat qiladilar hamda yangi dostonlar yaratishda faol ishtirok etadilar. Umuman olganda, Janubiy O'zbekiston xalq og'zaki ijodining poytaxti deyish mumkin. Chunki aynan ana shu yerda dostonchilik eng yuksak cho'qqilarga ko'tarilgan.

Xulosa qilib aytganda, Janubiy O'zbekiston dostonchiligini o'rganish va rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Tahlil jarayonida Janubiy O'zbekiston hududida joylashgan Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlaridagi dostonchilik maktablari misolida ushbu maktablarning shakllanishi va taraqqiyoti, shuningdek ularning boshqa maktablardan farqli jihatlari o'rganildi.

Natijalarga ko'ra, Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablari quyidagi xususiyatlarga ega:

- Mazkur maktablar an'ana va uslub jihatdan bir-biriga yaqin bo'lib, umumiy nom bilan "Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablari" deb ham ataladi.
- Ushbu maktablar repertuarida boshqa joylarda uchramaydigan "Ollonazar Olchinbek", "Oychinor", "Zayidqul" kabi dostonlar mavjud.
- Ayniqsa "Go'ro'g'li" dostonlari turkumi va uning avlodlari bo'lgan "Avazxon", "Nurali" haqidagi dostonlar keng tarqalgan.
- Mazkur maktablar ijro uslubida o'ziga xoslik mavjud. Masalan, Qamay maktabida lirik yo'nalish, Chiroqchida esa quvnoq kuylash uslublari ustun.

• Dostonchilikda ustoz-shogird an'analari saqlanib qolingani bo'lib, ko'plab iste'dodli baxshilar yetishgan.

Demak, Janubiy O'zbekiston dostonchiligi o'zining betakror xususiyatlari bilan ajralib turuvchi alohida hodisa hisoblanadi. Ushbu maktablarning yanada rivojlanishi va saqlanishi uchun imkoniyatlar keng.

1-jadval. Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablarining taqqoslash jadvali

No	Dostonchilik maktablari	Asosiy vakillari	Repertuardagi asosiy dostonlar	Ijro uslubidagi xususiyatlar
1	Sherobod	Bobo shoir, Shernazar Berdinazar o'g'li	Go'ro'g'lining o'limi haqidagi dostoni	Ayrim qadimiy motiv va sujetlar saqlangan
2	Qamay	Berdimurod shoir, Boysari baxshi	Lirik dostonlar	Dostonlarni lirik ohangda ijro etish
3	Chiroqchi	Rajab shoir, Abdulla shoir Nurali o'g'li	Go'ro'g'li turkumidagi dostonlar	Dostonlarni sho'x va quvnoq kuylash
4	Boysun	Eshmurod Sherdan o'g'li, Mulla Xo'lnazar	Alpomish, Go'ro'g'li turkumidagi dostonlar	Yuqori malahkali badihago'ylik
5	Beshqo'ton	Alim yuzboshi, Boymurod Boymat o'g'li	Avazxon, Rustamxon haqidagi dostonlar	Badihago'ylikda o'ziga xos ustlub

Ushbu jadval Janubiy O'zbekiston hududidagi turli dostonchilik maktablarini solishtirish asosida tuzilgan bo'lib, har bir maktabning eng muhim jihatlari aks ettirilgan. Bunda ularning farqli va umumiy tomonlari yaqqol ko'rinib turibdi.

Janubiy O'zbekiston hududidagi Qashqadaryo, Surxondaryo va boshqa viloyatlarda shakllangan dostonchilik maktablarining repertuarida tarixiy dostonlar alohida o'rin egallaydi.

Ular orasida quyidagilar eng ko'p tarqalgan:

- Amir Temur va temuriylar sulolasi haqidagi dostonlar - Temurning sarguzashtlari, uning janglari aks ettiriladi.
- Shayboniyxon haqidagi doston - Muhammad Shayboniyxonning o'zbek xonligini bunyod etishi haqida hikoya qiladi.
- Mahalliy tarixiy shaxslar, jumladan, XV-XVI asrlardagi allomalarning faoliyatini kuylagan dostonlar. Masalan, Jaloliddin Manguberdi, Ahmad Yassaviy kabilar.
- XIX asr oxiri - XX boshidagi mahalliy qahramonlar - So'fi Olloyor, Mulla Abdulhamid Madaniy, Baxodir Vohidov kabi ozodlik kurashchilari.

- Turk xonliklari o'rtasidagi aloqalar, jang-u jadalarni aks ettiruvchi dostonlar.

Ushbu tasnif Janubiy O'zbekistonda tarixiy shaxslar faoliyati va voqealarga oid qiziqish yuqori ekanidan dalolat beradi.

2-jadval. Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktablari repertuaridagi tarixiy dostonlar tasnifi

No	Doston nomi	Qahramonlar	Voqealar davri
1	Amir Temur haqidagi doston	Amir Temur	XIV asr
2	Jaloliddin Manguberdi haqidagi doston	Jaloliddin Manguberdi	XIII asr
3	Mulla Abdulhamid Madaniy haqidagi doston	Abdulhamid Madaniy	XIX asr oxirlari
4	O'rta Osiyo xonliklari tarixidan lavhalar	Turli tarixiy shaxslar	XVI-XIX asrlar
5	Shayboniyxon	Muhammad Shayboniyxon	XVI asr boshlari

Ushbu jadvalda faqat Janubiy O'zbekiston hududiga oid dostonchilik maktablari repertuaridan tarixiy dostonlar tanlab olingan. Ulardagi voqealar va qahramonlar ham mahalliy xususiyatlarga ega. Bunday yondashuv orqali mavjud tarixiy dostonlarni aniqlash imkoniyati mavjud bo'ladi.

Ushbu hududdagi dostonchilik an'alarining ildizlari chuqur tarixga borib taqaladi. Ana shu qadimiy an'analarning davomi sifatida hozirgi kunda ham yangi dostonchilik maktablari paydo bo'lmoqda [12].

Janubiy O'zbekistonlik ijodkor baxshilar o'z repertuarlarini doimiy ravishda boyitib, yangi dostonlar yaratmoqdalar. Natijada ushbu hudud xalq og'zaki ijodining eng boy mintaqalaridan biriga aylangan.

Dostonchilikda zamonaviy usullardan foydalanish, ayniqsa video-audio yozuvlar olish kabi yangiliklar ham joriy etilmoqda. Biroq baribir asosiy e'tibor an'anaviy usulda doston aytishga qaratilmoqda [13].

Janubiy O'zbekistonlik yosh ijodkorlar o'z ustozlarining izidan borib, dostonchilik sir-asrorlarini o'zlashtirib, bu san'atni yanada rivojlantirishga hissa qo'shmoqdalar.

Xulosa qilib aytganda, qadimiy an'analarga tayanadigan Janubiy O'zbekiston dostonchiligi bugungi kunda ham gavdalanmoqda va boyib borayotganini ta'kidlash joiz. Ushbu mintaqadagi xalq og'zaki ijodining durdonalari hisoblangan dostonlar ana shu yerda gullab-yashnamoqda. Ular orqali milliy qadriyat va urf-odatlarimiz, tarix va madaniyatimiz avlodlarga yetkazilmoqda. Shu ma'noda, Janubiy O'zbekiston dostonchiligini o'rganish hamda asrab-avaylash g'oyat muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, Janubiy O'zbekiston mintaqasi xalq og'zaki ijodi namunalarning eng boy hududlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa dostonchilik sohasida ana shu mintaqaga mansub ijodkorlar betakror hissa qo'shganlar. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlaridagi dostonchilik maktablari o'ziga xos an'ana va uslublarga ega. Ular orasida Sherobod, Qamay, Chiroqchi kabi maktablar alohida ajralib turadi. Janubiy O'zbekiston dostonchiligi bugungi kunda ham rivojlanayotganini ta'kidlash joiz. Yangi ijodkorlar paydo bo'lmoqda, zamonaviy texnologiyalardan foydalanilmoqda. Biroq baribir asosiy e'tibor an'anaviy dostonchilikka qaratilmoqda. Ommabop tadbirlar, tanlovlar tashkil etish, yosh ijodkorlarga ko'mak berish kabi choralar ana shu sohani yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Afzalov M. (1946). O'zbek xalq shoirlari. Sharq yulduzi jurnali, №5, 10-12-b.
2. Ergashev X.T. (2008). Qashqadaryo-Surxondaryo dostonchiligi. Toshkent: Fan, 120-b.
3. Qahhorov A. (1988). Yangi dostonlar. Toshkent: G'G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 167-b.
4. Sarimsoqov B. (1967). Qashqadaryo folklori va etnografik ekspedisiya materiallari. Toshkent: fan nashriyoti, 156-b.
5. Razzoqov H. va boshq. (1980). O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent: fan nashriyoti, 326-b.
6. Jo'raev M. (1976). Janubi-g'arbiy O'zbekiston musiqa folklori. Toshkent: Fan nashriyoti, 167-b.
7. Qodirov L. (2010). O'zbek xalq qo'shiqlari poetikasi. Toshkent: yangi asr avlodi, 220-b.
8. Hamroev A. va boshq. (1959). O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi namunalar. Toshkent: badiiy adabiyot nashriyoti, 269-b.
9. Sultonov U. (2013). Mahalliy shevalar lug'ati. Toshkent: Akademnashr, 270-b.
10. Egamov O. (2019). Surxon vohasi etnografiyasi. Toshkent: Ma'naviyat, 260-b.
11. Rahmonov D. (1983). Baxshilar ijodida voqelik in'ikosi. Toshkent: fan nashriyoti, 167-b.
12. Sobirov R. (2015). Janubiy O'zbekiston etnografiyasi. Toshkent: O'ZME, 320-b.
13. Sodiqov S. (2018). Surxon vohasi folklori va etnografik tadqiqotlar. Toshkent: Turon zamin ziyo, 150-158-b.